

Історія України

УДК 94:338.23(477.64-2) «192» DOI: 10.26661/swfh-2018-50-011

Невідомий неп, або як запорізькі комуністи ледве непманами не стали

С. Р. Лях

*Запорізький національний університет,
s_lyakh@ukr.net*

Ключові слова:

Комуністична партія (більшовиків) України – КП(б)У, Запорізький губком, нова економічна політика, неп, непмани, партноменклатура, губгоспколектив.

Стаття описує події в Запорізькому регіоні червня–вересня 1922 року, пов'язані з реалізацією так званої нової економічної політики. Йдеться про один парадоксальний епізод з історії правлячої партії – спробу налагодити бізнес безпосередньо при губернському комітеті партії. Матеріали статті є важливими для уточнення суті нової економічної політики. А саме, вони свідчать на користь визначення партійної політики як хаотичної і волюнтаристської.

Цією статтею автор вкотре стверджує: за високими словами про ліквідацію експлуатації людини людиною крилися обмеженість, цинізм, примітивне прагнення банальної ситості, боягузлива покірність вищому керівництву, стадний інстинкт самозбереження, – у виконанні периферійних компартійних функціонерів.

Unknown NEP, or as the Zaporizhzhian communists almost Nepmen became

S. Lyakh

Zaporizhzhia National University

Key words:

The Communist Party (Bolsheviks) of Ukraine, the Zaporizhzhia Gubcom, the New Economic Policies, the NEP, the Nepmen, the Party Nomenclature, the Gubkhozcollective.

The article presents the events in the Zaporizhzhia region of June-September 1922, related to the implementation of the so-called New Economic Policy. It is told about one a paradoxical episode from the history of the ruling party – an attempt to establish business directly by the provincial party committee. The materials of the article are of great importance for clarifying the essence of the New Economic Policy. And, it's true, they testify to the definition of party politics as chaotic and voluntaristic.

Through this article, the author once again asserts that behind lofty words about the elimination of the exploitation of man by man, there were hidden limitations, cynicism, a primitive desire for banal satiety, cowardly obedience to higher authorities, a herd instinct for self-preservation, – performed by the peripheral functionaries of the Communist Party.

В академічній літературі відзначається «...певний спад інтересу до нової економічної політики з другої половини 1990-х років...» при одночасному досягненні наукової респектабельності в площині загальної концепції непу [1, с.387]. Прикметно, що в цій концепції, при всіх сучасних впливах культурно-історичної антропології та мікроісторії,

безроздільно панує макроісторичний підхід, який в кінцевому підсумку працює на згладжування, усереднення, спрощення загального розуміння суті непу. Максимум креативності, до якого дотягулася історична думка визволеної з-під диктату КПРС України і на якому вона практично й зупинилася, – це положення С.В.Кульчицького щодо

соціально-економічної суті непу, впровадженого у 1921 р.: «Засоби виробництва після їх націоналізації чи усупільнення фактично переходили в розпорядження держави, тобто державної партії. Контроль над засобами виробництва становив економічне підґрунтя диктатури партійних вождів. Реально, проте, були одержавлені тільки так звані командні висоти економіки...» [2, с.22].

Віднайдений нами і презентований у цій статті емпіричний матеріал кличе йти далі і працювати над уточненням концепту непу як політичного маневру партії «диктатури пролетаріату». По-перше, як з'ясовується, оті самі партійні вожді спробували заволодіти не лише командними висотами, а й підприємствами місцевого значення, такими як млини, крупорушки, маслобійні, товарні склади, овочеві плантації, окремі будівлі тощо. По-друге, слід говорити не лише про власність партії через посередництво державного апарату, а й про безпосереднє володіння з боку парткомів майном, нерухомістю, банківськими активами. І через це доведеться внести корективи в таке положення з цитованої вже книги: «В Україні [в 1921 р.] в оренду організаціям (кооперативам, комнезамам, артілям) і приватним особам, зокрема, колишнім власникам, було здано 5,2 тис. підприємств» [2, с.45]; прочитавши цю статтю, читач зрозуміє, що у цьому в цілому правильному і солідному положенні не вистачає одного уточнення: ...і партійним комітетам...

Ця стаття повідомляє про один парадоксальний, якщо не сенсаційний, епізод з історії правлячої партії – про події другої половини 1922-го року в межах Запорізького регіону.

Цією статтею автор вкотре стверджує: за високими словами про ліквідацію експлуатації людини людиною, про новий тип демократії і тому подібним потоком слів крилися обмеженість, безпринципність, меншовартість, цинізм, примітивне прагнення банальної ситості, боягузлива покірність вищому керівництву, стадний інстинкт самозбереження, – у виконанні периферійних компартійних функціонерів.

У Запорізькому регіоні в перші пореволюційні роки «нову владу», «диктатуру пролетаріату», провідну політичну силу уособлював Запорізький губернський комітет Комуністичної партії (більшовиків) України – КП(б)У. В натуральному вигляді це були кілька десятків осіб, з яких кільканадцять персон – це власне керівництво, решту ж складав допоміжний штат (секретарки, стенографістки, друкарки, кур'єри, прибиральниці). Наприклад, в документі під назвою «Список ответственных сотрудников по Запорожскому

губкому КП(б)У, угоркому КП(б)У и губкому КСМ с обозначением должности и разряда квалификации на предмет получения ответственного пайка» від 18 січня 1922 р. [3, арк.2] зазначено 20 осіб, з них 11 – це співробітники губкому партії; тут перелічена верхівка («головка» на тодішньому внутріпартійному жаргоні). Їх треба було утримувати в першу чергу, і ось у березні 1922 р. «Начгубраспред» пише до Запорізького губкому: «Вашему учреждению назначено на март месяц 12 ответпайков» [3, арк.127]. Але їсти хотіли не лише члени бюро губкому і інші «ответственные товарищи», але й секретарки і прибиральниці, кур'єри і конюхи, шофери і бухгалтери, і тому в голодному (нагадуємо) 1922-му році не забували і про них; так, у лютому 1922 р. Запорізький губком звертається до «Опродкомгуба» (це страшний орган, про діяльність якого варто написати окрему статтю) з проською «отпустить масло и соль на февраль месяц для Губкома и Горкома из расчета 66 пайков» [3, арк.66]. Ось оце число – 66 – і вказує на числові параметри тієї групи осіб, від імені яких закрутиться справа, про яку оповідає ця стаття. Хоча ні. Їсти хотіли усі партійці, а їх, згідно з довідкою обліково-статистичного відділу Запорізького губкому, в Запорізькій губернії на 1 серпня 1922 р нараховувалося усього 2022 членів і кандидатів у члени КП(б)У; з них 572 особи входили до Запорізької міської парторганізації, решта була розосереджена по повітах [4, арк.16].

І ось що цей губком утнув (не з власної, звісно, ініціативи, але активно, бадьоро і ретельно підхопивши підказку з компартійної столиці УСРР міста Харкова) у голодному (нагадуємо) 1922-му році.

У червні 1922 р. Запорізький губком партії отримав із секретаріату ЦК КП(б)У обіжник незвичайного змісту. У ньому говорилося про необхідність відповідно до постанови Оргбюро ЦК від 25 травня 1922 р. утворити такий собі «Губхозколлектив», а до цього ще й призначити завідувачем цим загадковим органом такого собі «ответственного партийного работника, знакомого с хозяйственной деятельностью» [5, арк.3]. До цього листа від імені «заведующего Хозколлективом ЦК КП(б)У» додавався запитальник, адресований завідувачам «хозколлективами» губернських комітетів партії, зміст якого не укладається в наше розуміння партійного органу як суто ідеологічного і політичного осередку:

«1. Какие предприятия можете взять в эксплуатацию?»

2. Приблизительные расходы по содержанию их?»

3. Приблизительная прибыль [!!!], какую они могут дать?»

4. Что можно получить из Губернии, как фабрики, так и продовольствие?

5. Какое имущественное состояние Губкома (движимое, недвижимое имущество и дензнаки).

6. Какие мероприятия будут Вами предприняты по получении от нас аванса?» [5, арк.4]

Вже один цей документ викликає здивування: хіба ЦК КП(б)У – це банк, щоб видавати «аванси»? і чи не правильніше буде відтепер партійний губком перейменувати у партійний «прибутком»? і що це за штука така – «имущественное состояние Губкома»? Виходить той же засуджений партією анархо-синдикалізм, тільки не на користь робітничих трудових колективів, а на користь партійних (нетрудових!) комітетів?

Але далі – більше (Володимир Ілліч дуже любив вживати цей зворот у своїх дореволюційних публіцистичних працях). Сюди ж було додано обіжник управляючого справами ЦК КП(б)У під грифом «секретно», у якому додавалися деталі: на цій підприємницькій стежі, виявляється, ЦК вже має тримісячний позитивний досвід; «губгоспколективи» повинні зосередити в своїх руках «всю господарську діяльність губкомів»; «губгоспколектив» діє під повним контролем губкому; при «губгоспколективі» мають створюватися виробничі підприємства і майстерні; «губгоспколектив» вступає у торгівельні відносини з кооперативами і державними структурами; він зобов'язаний в результаті своїх торгівельних операцій давати якомога більший прибуток.

Незабаром (на початку липня) Запорізький губком партії отримав протокол всеукраїнської наради завідувачів «госпколективами КПУ», яка відбулася 27-29 червня 1922 р. Протокол видрукуваний типографським способом, на 12 сторінках. З нього видно, що в нараді взяли участь 12 осіб (сакральне число!): заступник секретаря ЦК КП(б)У Косіор, інструктор оргвідділу ЦК Матвеев, «завхозколективом ЦК КП(б)У» Розенцвейг і представники дев'ятьох губкомів (серед них представник Запорізького губкому Іванов) [5, арк.9–14].

По доповіді Косіора була прийнята постанова, в якій вгадується сором'язлива спроба примирити комунізм з гендлярством: «В виду того, что торговая деятельность, как таковая, не согласуется с остальными задачами Губхозколективов (взаимопомощь), признать необходимым от торговых операций по возможности воздержаться и прибегать к ним в исключительных случаях, диктуемых необходимостью в пределах потребности данного момента; необходимые же средства приобретать по возможности путем эксплу-

атации сельскохозяйственных и промышленных предприятий». Цікаво, як саме товариш Косіор уявляв собі губком компартії, який здійснює «експлуатацію сільськогосподарських і промислових підприємств»? Це що, «ответственные товарищи» – члени губкому – зранку розпалюють парові котли, фасують борошно, ремонтують прес на маслобійні, засівають поля, підписують накладні відомості, рахують прибуток, а увечері – засідають у своїх бюро і президіях? Звичайно ж, не так. За «ответственных товарищей» мали працювати техніки, вантажники, хлібороби, а губкому залишалося знімати ренту і розподіляти її між «нуждающимся коммунистами». Ось що таке «державний капіталізм»! Це таки капіталізм, бо ґрунтується він на експлуатації чужої робочої сили, але це капіталізм особливий – паразитичний, повністю споживацький.

На цій же нараді виступив «завхозколективом ЦК КП(б)У» Розенцвейг, який повідомив, що справу комерціалізації матеріального забезпечення комуністичного начальства Центральний комітет КП(б)У поставив «во всей широте», і за три місяці вдалося надати допомогу комуністам у розмірі 62 млрд. руб.

Далі були доповіді з місць.

Представник Катеринославського губкому похвалився, що для спільної справи покращення побуту комуністів «приняты меры обложения хозорганов» [!]. Діяч зі столиці Донецької губернії міста Бахмута доповів, що «бюро губкома обложены [!] все совхозы в размере 10% из расчета их прибыльности».

Найбільшими виявились успіхи товаришів-одеситів. Тут справа перетворення суспільного добра на партійну власність була поставлена на системну науково-управлінську платформу: «... Бюро губкома создана комиссия для вывещения мощности хозорганов на предмет их обложения». Результати не забарилися: «Деятельность созданной при Губкоме Хозколлегии выразилась в следующем:

1. Засеяно 112,6 дес. земли, из них 21 десятина кукурузы, 57,5 проса, 8,5 картофеля и 25,6 прочих огородных культур; снято до 50десятин сенокосу и 20 десятинах фруктового сада.

2. Содержится столовая с отпуском 300 обедов в день <...>

3. Открыт Дом отдыха на 50 мест <...>

Далее была взята еще одна дача, где оказалось много богатств, как каменоломни, питомники и пр., там создан второй Дом, где живут члены партии, не имеющие возможности получить отпуска <...>

Комбригада передає в розпорядження Хозколлективу [тобто губкому]: цирк [!], австрійський пляж, яхт-клуб для извлечения соответствующей пользы.

Ім же передбачається передача нам двох совхозов.

Предбачається створення пекарни, сапожної і пр. майстерських. Крім того, для обслуговування членів партії передбачається пристосувати воєнну кооперацію, шляхом оволодіння її керівним органом».

Із підсумкової постанови, прийнятої нарадою при ЦК, найсуттєвішими є два пункти: «2. Для керівництва Хозколлективом Бюро Губкома виділяє трьох відповідальних партійних товарищів, із яких один являється заведуючим Губхозколлективом.

3. Губхозколлектив підпорядковується через секретаря Губкома – Бюро Губкома».

Отже, за спеціальним рішенням харківського ЦК керівні компартійні органи України отримували у своє повне розпорядження чимало цінних господарських об'єктів. Звідки? Зрозуміло, з державного фонду. А державний фонд утворився в ході проведеної націоналізації промисловості. Науково-комуністична доктрина стверджувала, що власником націоналізованої промисловості є «народ». А ми бачимо, що таким власником у 1922 р. стали ЦК і губкоми партії. Отже, теза істориків-дисидентів про те, що в СРСР утворився новий клас – партноменклатура, яка привласнила всі багатства великої країни, – не є метафорою чи соціологічною абстракцією, як ми і досі вважаємо. Ні, події 1922 року вказують на те, що компартія здійснила формений рекет і дербан частини промислових об'єктів і викачувала з них безпосередню матеріальну вигоду на користь партійців і членів їхніх сімей.

І закипіла під дахом Запорізького губкому підприємницька лихоманка. Негайно з'явився фірмовий штамп: «У.С.С.Р. Маслозавод Мельницы и Просорушка Хозяйственного Коллектива Запорожского Губкома г. Запорожье». Душею проекту став уже згаданий вище завідувач «госпколлективу» при губкомі Іванов. Дивно: його підписи фігурують на десятках документів в кількох архівних справах, але ні імені, ні ініціалів його ніде не вказано. Ця обставина додає відчуття містичності описуваної події: був такий собі «ответственный товарищ Иванов», розгорнув на три місяці бурхливу підприємницьку діяльність при комуністичній установі – і пішов у небуття після того, як ЦК прийняв чітке рішення згорнути комуністично-підприємницький проект, – навіть імені свого

не залишив. Хоч сам він про себе був досить високої думки. В одному із своїх письмових звітів перед губкомом він зазначив: партійна організація отримала найкомпетентнішого комерсанта «в лице моем с коммерческим 20-летним стажем службы крупнейших фирм России» [6, арк.9].

Особливо успішною стала діяльність по заволодінню підприємствами обробної промисловості. 5 серпня завідувач «Губхозколлектива» Іванов вже подав звіт за перший місяць діяльності (за липень). Без цифр і конкретики. Перший підсумок досвіду: торгівля в умовах нервовості ринку – справа ненадійна; єдиний вихід – налагодження виробництва, і тому пропонується «овладеть [!] рядом предприятий» [6, арк.2]. Але й тут перспективи були невтішні: тільки борошномельні і маслоробні підприємства могли виявитися рентабельними. В умовах жорстокої кризи збуту, в яку завела народне господарство державна політика, господарська діяльність була дуже ризикованою.

Незабаром після всеукраїнської наради комуністів-комерсантів між «Хозколлективом ЦК КП(б)У» і представником Запорізького губкому було укладено договір, згідно з яким ЦК виділяв губкому 800 тис. руб., а губком зобов'язувався «расходовать эти средства исключительно на создание прибыльных предприятий – сельскохозяйственных, производственно-промышленных, также на закупку товаров для товарно-обменных целей» [7, арк.10].

Заволодіння виробничими потужностями оформилося серією договорів; юридична казуїстика стала прикриттям компартійного рекету. 18 липня 1922 [8, арк.12] 8 серпня 1922 р. надходить ще одна пропозиція, від якої неможливо відмовитися: [8, арк.22] 24 липня 1922 р. Іванов і Ко отримують очікуване повідомлення: «Губхозколлектив Губкома. На Ваше заявление о предоставлении Вам в арендное пользование маслозавода «Энергия» Арендная комиссия при ЗГОНХ при сем препровождает...» [9, арк.2] – і це було не що інше, як «Выписка из протокола заседания Арендной комиссии Губотнархоза» від 21 липня 1922 р. про те, що відтепер губком є єдиним законним володільцем маслосієні. Мабуть, справа просувалася не так швидко, як хотілося «ответственным товарищам», тому 3 серпня 1922 р. лунає окрик: «Выписка из протокола №68 заседания Президиума Запорожского губернского исполнительного комитета Советов: ...обязать Губрабкоп передать таковую [маслобойку «Энергия»] указанному Коллективу в однодневный [!] срок...» [9, арк.5].

Надалі авторитет губкому продовжує використовуватися для забезпечення нормального

функціонування прибуткового підприємства. В умовах гострого дефіциту на промислові товари, зокрема на запчастини (розкручується маховик кризи збуту), 3 серпня 1922 р. губкомівський «хозколлектив» б'є в набат: «Пред. Сельмаштреста т. Белоцерковичу... просим не задерживая отпустить нужные предметы маслозаводу «Украина» за наличный расчет... Иванов» [9, арк.4]. І ось голова і комерційний директор «Южноукраинского Сельмаштреста» 4 серпня пишуть «Заводоуправлению госзавода №1»: «На основании отношения Хозколлектива К.П.Б.У. от 3-го с.г. за №22 Коммерческий Отдел предлагает Вам... отпустить гр. Топельеру для его маслобойки «Украина» одну головку к прессу №5, получив стоимость таковой из расчета прейскурантных цен...» [9, арк.8]. Тут треба пояснити: «гр. Топельер» – це приватний підприємець, якого наш Іванов обрав у якості подільника, через якого він відмивав – ні, не гроші, а в тих умовах щось більш цінне – монопольний контроль над рухом хлібозерна і інших стратегічних продуктів. Ось як це було зроблено: 27 червня було укладено договір з орендаром маслозаводу «Україна» Топельєром про те, що маслозавод «Енергія», який знаходиться у розпорядженні губкому, надлишки сировини-насіння, яку не встигатиме переробляти, передаватиме виключно «Україні».

А звідки у «губхозколлектива» такі гори стратегічної продукції? А звідти, що 8 серпня оформлено договір, що увесь зернохліб, яким оперує губком, перероблятиметься на млині кооперативного об'єднання «Пищевик», колишньому «Нібур №3». А 23 серпня укладено аналогічний договір: що все маслонасіння «Губкомголоду» (Запорізького губернського комітету допомоги голодуючим) буде перероблятися виключно на підприємствах губкомівського «хозколлектива» [7]. Корпорація комуністів-підприємців стала монополією! І це усвідомлював очільник корпорації «ответственный товарищ» Іванов. В одному із своїх звітів він констатував: «хозколлектив» «удачно разрешил этот вопрос, оставив за собою право руководить в текущем 22/23 году всем производством растительного масла, для чего позаботился закрепить за собой все заказы, как госучреждений, так общественных и кооперативных организаций, и для частных предпринимателей, оставшихся без заказов, оставалось одно: сдать не милость хозколлектива, получают от него работу, платя за это...» І статус монополіста не з неба упав, а став результатом свідомої стратегії: «...Работа по приобретению предприятий оказалась не такой легкой, ибо те предприятия, которые которые полезны

своею производительностью и обещают даже доходы, не так легко отдаются частными предпринимателями, а при современном нэпматизме эти предприниматели доходят до виртуозности, и вырвать из их рук сладкий кусочек хлеба – нелегкая работа, но как раз в этом отношении хозколлективу была реальная поддержка со стороны органов власти...» [6, арк.8]

Таким же шляхом – через використання адмінресурсу – вирішувалися фінансові проблеми «хозколлектива». Коли бізнесові контрагенти нагадали про борги губкомівської маслобійні, Іванов нахабно відмахнувся: «Отнархозу. Бывшими арендаторами маслозавода «Энергия» нам представлен для оплаты счет на сделанное ими оборудование маслозавода... Не считая себя обязанными [!] оплатой поданного счета, препровождаем таковой на Ваше распоряжение» [9, арк.6]. Тобто за борги буде розплачуватися не комуністичний «хозколлектив», а відділ народного господарства при губернському «радянському» виконкомі, а ще ясніше сказати – губернський державний (а може, й народний) бюджет.

Хоч торгівельні операції і не стали головним джерелом прибутків для комуністів Запорізької губернії, вони все ж мали місце. Про це свідчить, наприклад, листування парт-комерсантів Запоріжжя і Харкова. 12 серпня «хозколлектив» ЦК пише Запорізькому «хозколлективу»: «...Нами могут быть у Вас закуплены 10 штук плугов 6 и 7 дюймовых, не дороже указанной Вами цены» [10, арк.3]. Далі йшло листування щодо уточнення цін і асортименту, і, слід думати, «сделка состоялась».

Налагоджувалися бізнесові зв'язки з донецькими товаришами. Запорізькі комуністи надіслали їм свою рекламу: «Завхозколлективом Донецкого Губкома. Запорожский Губхозколлектив, имея в своем распоряжении 2 маслозавода, мукомольную мельнику и крупорушку, считает своим долгом поставит Вас в известность на предмет снабжения Вас продуктами производства как за наличный расчет, так и путем товарообмена на топливо (уголь)...» [10, арк.6].

Аналогічна пропозиція була зроблена «хозколлективу» ЦК, на що запорізькі комуністи-підприємці отримали відповідь: «...Масло подсолнечное нам необходимо в количестве 100 пудов для исключительно наших потребностей. Цены харьковского рынка колеблются от 16 до 25 миллионов рублей за пуд» [16, арк.9].

Запорізькі діячі отримали рекламне запрошення від своїх колег з Подільського губкому: «...Губхозколлектив берет на себя реализацию Ваших товаров на комиссионных началах и покупке для

Вас разных товаров и предметов заграничного происхождения...» [10, арк.12].

Коли 30 вересня 1922 р. в ході ліквідації «губхозколлектива» його майно передавалося новому завідувачу, на складі комісія виявила різноманітне добро банального асортименту: сукно, натільна білизна, верхній одяг, харчові продукти. Із більш-менш вагомих цінностей можна назвати гречану крупу (101 пуд), борошно (467 пудів), олію (44 пуди), папіроси (5500 шт.) [11, арк.1]. Це вказує на повне панування споживацького напряму парткомівського підприємництва.

У жовтні 1922 р. рішенням ЦК комерційна діяльність «губхозколлективов» була припинена. Особливих пояснень при цьому не давалося, але нам у контексті загальної історії СРСР і так все зрозуміло: вищому керівництву вдалося налагодити товарообмін між містом і селом, стабілізувати фінансову систему, забезпечити оподаткування селянства, і таким чином отримати ресурси для матеріального забезпечення комуністів через виплату жалування. В останньому своєму звіті Іванов не без ностальгії і жалю писав: «Если истекший август был месяцем расцвета деятельности Хозколлектива, то сентябрь был ликвидаторский месяц. По получению телеграммы ЦК было приступлено к ликвидации бывшего в полном ходу маслозавода «Энергия»... Торгово-промышленная деятельность совершенно прекратилась» [10, арк.12].

Для партії це була чергова конвульсивна спроба самозбереження. Для нас це цінне свідчення на користь висновку, що партією рухала не революційна романтика, а корпоративний централізаторський прагматизм.

Представлені в статті події були локальними у часі (менше року) і не переросли у «генеральну лінію»; від неї партійне керівництво швидко відмовилося. Але вона містить і ширший потен-

ціал: випадок, який вона описує, наштовхує на роздуми про речі більш глибокі: про плюси і мінути елітарного і егалітарного сценаріїв суспільного розвитку, про характер комуністичної ідеї, про утопічність чи, навпаки, реалістичність змінюваності. Герої цієї статті – партфункціонери – в основній своїй масі це маргінали. Маргінали малоздатні творити, створювати, покращувати. Вони більше здатні заздрити, ненавидіти, розподіляти, споживати, командувати. І в цьому вузькому коридорі суспільного функціонування вони здатні проявити безмежні енергію, волю, наполегливість, винахідливість, гнучкість.

Наведених фактів замало, щоб здійснити теоретичний переворот, але їх досить, щоб задуматися: чи не перебільшуємо ми роль ідеології в мотивах і діях компартійних вождів? Те, що вони легко маніпулювали теоріями і віртуозно підтасовували окремі елементи Марксового вчення під свої експерименти, нами уже добре усвідомлено. Але насправді, можливо, все було ще крутіше: у них не було якихось незмінних стабільних принципів і благородних високих цінностей. Їхня політика становила безперервні серії експромтів і волюнтаристських хитань. І «ухили» в партії Леніна і Сталіна – це відпрацьований матеріал на шляху наосліп намацуюваного способу збереження свого панування. Це була суспільна сила, яка за визначенням не була здатна до творення, до винаходу рушіїв суспільного прогресу. Вона була здатна лише до привласнення створеного іншими.

Також викладені у цій статті факти дозволяють зробити припущення: партійна братія заклик свого вождя В.Леніна вчитися торгувати зрозуміла буквально, як настанову утримувати самих себе гондлярством, посередництвом і спекуляцією.

Воістину, не було таких кріпостей, яких би комуністи не змогли... продати!

Джерела та література

1. Орлов И.Б. Нэп: современные дискуссии и перспективы изучения // Российская государственность: опыт 1150-летней истории: Материалы международной научной конференции (Москва, 4-5 декабря 2012 г.). М.: ИРИ РАН, 2013. С. 387-395.
2. Кульчицкий С.В. Україна між двома війнами (1921–1939 рр.) / Україна крізь віки. – Т.11. – К.: Видавничий дім «Альтернативи», 1999.
3. Державний архів Запорізької області (далі ДАЗО). – Ф.П-6638. – Оп.1. – Спр.11.
4. ДАЗО. – Ф.П-6638. – Оп.1. – Спр.28.
5. ДАЗО. – Ф.П-6638. – Оп.1. – Спр.14.
6. ДАЗО. – Ф.П-6638. – Оп.1. – Спр.22.
7. ДАЗО. – Ф.П-6638. – Оп.1. – Спр.13.
8. ДАЗО. – Ф.П-6638. – Оп.1. – Спр.15.
9. ДАЗО. – Ф.П-6638. – Оп.1. – Спр.16.
10. ДАЗО. – Ф.П-6638. – Оп.1. – Спр.28.
11. ДАЗО. – Ф.П-6638. – Оп.1. – Спр.20.